
SEMPOZYUM

İslâm ve Modernizm: Fazlurrahman Tecrübesi Sempozyumu

22-23 Şubat 1997, İstanbul

Müslümanların bugün karşı karşıya buldukları sosyal, siyasal, ekonomik ve hukukî problemler karşısında alacakları tavır özellikle son iki asırdır birçok müslüman aydını meşgul etmiştir. Bu aydınlardan birisi de 1919-1988 yılları arasında yaşamış olan Pakistanlı ilim ve fikir adamı Fazlurrahman'dır. Onun modern hayatın problemleri karşısında müslümanların alacağı tavrıla ilgili geliştirdiği proje ve getirdiği öneriler İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı tarafından 22-23 Şubat 1997 tarihinde Lütfü Kırdar Uluslararası Kongre Merkezi'nde gerçekleştirilen "İslâm ve Modernizm: Fazlurrahman Tecrübesi" adlı sempozyumda geniş bir şekilde tartışıldı.

Sempozyumda iki açış bildirisi ve sekiz oturumda toplam otuz iki tebliğ sunuldu. Biz burada adı geçen tebliğlerden bazılarını kısaca özetlemek istiyoruz: Açış tebliğlerinden ilkinin Prof. Dr. Mehmet Aydın sundu. Prof. Aydın, İslâm dünyası özellikle de Osmanlı Devleti modernizm ile yaklaşık üç asır önce karşılaştıktan sonra, ilerleme fikrinin çeşitli değerlerle yüklü olan yönlerinin bulunduğu, modernleşmenin mevzif bir hadise olmadığı ve İslâm dünyası için büyük bir tehlike teşkil ettiğinin görülmeye başlandığını söyledi. M. Aydın bu durum karşısında, bazı müslüman aydınların olaya kısaca "Batılı ol kurtul" şeklinde yaklaştığını, millî kültüre vâkıf olan aydınların ise buradaki "ol kurtul"un "öl kurtul" anlamına geldiğini gördüklerini ve bu sebeple bir ihya hareketinin gerektiğine inandıklarını belirtti. Prof. Aydın "İşte biz Fazlurrahman'ı da bu hareket içerisinde buluruz. Ona göre 'İslâm ile çağdaşlaşma' bir ölüm kalım savaşıdır. O, bunun için yeni bir bilince, düşünceye ve anlayışa ihtiyaç olduğunu anlamıştı" dedi.

İkinci açış bildirisini sunan Uluslararası İslâm Düşüncesi ve Medeniyeti Enstitüsü'nün (Malezya) kurucu başkanı Prof. Dr. Nakib el-Attas, Fazlurrahman'ın görüşlerini eleştirerek "Fazlurrahman'ın modernizmle ilgili fikirleri orijinal değildir. Onun bu fikirleri Emilio Betti ve Gadamer'den aldığı görülür. Burada orijinal düşünce Kur'an'a dönmektir. Batı insanının elinde hakikate ulaşmak için belirli yöntemler bulunmaktadır. Sekülerleşme bu metotlardan biridir" dedi. İslâm modernistlerinin yeniden yapılanma fikrine ulaşma süreçleri hakkında ise Attas: "Onlar önce Gazzâlî gibi bilginlerin yaklaşımlarını örnek alarak eleştiriye başlarlar. Fazlurrahman haşir fikrini ve atom teorisini tenkit etmeye çalışır. Bütün bunların geri kalmamızla ne alakası vardır? Daha sonra bunu kaderle ilişkilendiriyorlar. Halbuki dünyanın gidişatını değiştirenler Allah'a ve kadere inanan insanlardır. Evet, vicdan konusunda Batı'nın 700 yıllık yaklaşımlarına bakılınca onların bir çatışma içinde oldukları görülür. Yine, meselâ bu tartışmadan hareketle determinizmin kötü olan yönü nedir?" Attas, Aristo'nun tanrısının daima oturup düşünen bir tanrı iken, gerçekte Allah'ın hem düşünen hem de hareket eden bir varlık olduğunu söyleyerek, bütün bu durumlardan sonra "Fazlurrahman'ın zannettiği gibi teolojinin yenilenmesine ihtiyaç var mıdır?" sorusunu sordu. Attas'a göre burada aslında bir "düşünce özgürlüğü" problemi söz konusudur. O, Fazlurrahman'ın Kur'an'ın yorumlanması sırasında âyetlerin tek tek alınmasının uygun olmadığı hakkındaki görüşleri için de "bununla o, geçmişte bütün müfessirlerin Kur'an'ın bütünlüğünü görmediklerini mi söylemek istiyor? Kadı Beyzâvî'nin Kur'an'ı literal (lafzî), İbn Arabî'nin ise tasavvufî olarak yorumladığı söylenebilir. Ancak bütün müfessirler genel olarak Kur'an'a bir bütün olarak bakmışlardır. Bu durumda, on dört asırdır anlaşılamayan Kur'an, Fazlurrahman'a göre XX. asırda anlaşılmaya (!) başlanmıştır" dedi. Fazlurrahman'ın değişimle ilgili fikirlerini de tenkit eden Attas: "Biz müslümanlar, hakikatin kesinlikle var olduğunu kabul ederiz. Sekülerleşmede ise sürekli değişim vardır. 'Din' baştan beri vardı ve olgundu. Din, tarihî süreç içinde gelişmemiştir. Halbuki Batı'da her şey değişim ve gelişim içindedir" diyerek bu konuda Fazlurrahman'ın çelişkiler sergilediğini belirtti ve "İslâm ile modernizmin çelişkisinin nasıl giderileceği" sorusunu sorarak buna kendisi cevap verdi: "Biz modernizm ile mücadele edebiliriz. Niçin bu kadar korkak olalım?"

Açılış tebliğlerinden sonra, başkanlığını Doç. Dr. Davut Dursun'un yaptığı "Modernizm Tartışmasında Fazlurrahman" adlı ilk oturum gerçekleşti. Bu oturumun konuşmacılarından Colorado Üniversitesi'nden Prof. Dr. Frederick M. Denny "Bir Dava Adamı Olarak Fazlurrahman" adlı bildirisinde Amerika'da "halk aydınları" adı verilen birtakım insanlar bulunduğunu, bunların kendi görüşlerini geniş bir yelpaze içerisinde sunduklarını ve açık bir toplum için mücadele ettiklerini, Fazlurrahman'ın da müslümanların "halk aydını" olduğunu söyledi. Denny, "Fazlurrahman'ın tavrı tamamen bir müslüman tavrıdır. O, bildiğim herkesten daha aydındır. Onun amacı felsefî bir araştırma yapmaktı. Müslüman bir düşünür olarak hayatını buna adadı. Ona göre felsefenin gerçeği ebedî gerçek, ortodoksinin gerçeği ise 'emreden' bir gerçektir" dedi.

Bu oturumun bir diğer tebliğcisi Prof. Dr. İlber Ortaylı ise “Fazlurrahman ve Tarih” adlı bildirisinde, 1974 yılında Fazlurrahman’ı tanıdığına, onu aslen şarklı olan Batılılaşmış talebelerin sevdiği bir kişi olarak gördüğünü, onlara göre Fazlurrahman’ın yeni bir filozof ve yeni bir müçtehid olduğunu belirterek şöyle dedi: “Fazlurrahman’a göre İslâm’ın tarih yapmak açısından getirdiği şudur: Yahudilik bir şeriattir. Ancak orada eksik olan beynelmileciliktir ve ayrıca onun kavmiyetçi oluşudur. Ancak idealizm beynelmileleşmedikçe ve ahlâkî bir hedefi olmadıkça herhangi bir anlam ifade edemez. Budizm ve Hıristiyanlıkta ise insanları bir şeriat üzerinde örgütleyen herhangi bir yapı yoktur. Onlarda, sadece ferdin ruhunu yüceltmeye çalışan bir yapı vardır. Bu sebeple rönesansta dünya başka bir saplantıya gitmiştir. İslâm ise tarihte cemiyeti dikkate alan ilk dindir. Tarih yapma görevini doğrudan doğruya inanan insana vermiştir. Fazlurrahman’a göre bir cemiyet kendi zamanında değil de tarihte yaşamaya başlarsa farklılaşır, bir cemiyet de zamanın gerçeğini farketmediği zaman Allah ona zulmetmez ve kendi hayatını yaşar.”

Ayrıca bu oturumda Adil Çiftçi “Bir Sosyolog Olarak Fazlurrahman” adlı bildirisinde “Fazlurrahman’a göre din bir ümmet meydana getirir ve tarihin akışı içinde bilinçli bir şekilde kendisini meydana getiren iradeye bir mukabelede bulunur. Burada vahiy ile toplum arasında canlı bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki ilk muhataplardan sonra da devam eder. Ona göre insanlar Kitab’ı yeniden okurlar ve kendi durumlarını ona intibak ettirmeye çalışırlar. Toplumsal ihtiyaçların olduğu her dönemde yeni okumalar olur. Fazlurrahman birtakım teolojik ve ahlâkî çıkarımlar için sosyoloji yapmış, bunu yaparken de tam bağımsız olmayıp ahlâkî değerlere ağırlık vermiştir. Bu itibarla amelî tarafa yönelmiştir ve Fazlurrahman ancak bu kadar sosyologtur” dedi. Abdullah Şahin ise “Fazlurrahman’ın Projesinin Aktüel Değeri”nden bahsetti.

Başkanlığını Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç’in yaptığı “İslâm, Modernizm ve Gelenek” adlı ikinci oturumun konuşmacılarından Arizona Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Charles J. Adams “Fazlurrahman ve Klasik Modernizm” adlı tebliğinde Fazlurrahman’ın XIX. yüzyıl modernistleriyle ilişkisine, benzerlik ve farklılıklarına değinerek modernistlerin müslümanları geriye dönüşü mümkün olmayan yıkılışa karşı uyarmaya çalıştıklarını belirtti ve bu realitenin bilinmesi için bazı sorunların cevaplandırılmasına ihtiyaç olduğunu söyledi. Bu sorular şunlardır: Bu durum İslâm kültürünün bizatihi kendi iç zaafından mı çıkmıştır yoksa konjonktürel midir? Prof. Adams, bu dönemde müslüman toplumların kendi entellektüel tarihlerini yeniden bulmak zorunda kaldıklarını ve bütün bu durumların içtihatla taklit arasında çeşitli çatışmaları doğurduğunu belirterek şöyle devam etti: “İslâm, dünyada akıl ve bilime en fazla önem veren dindir. Ancak müslümanlar, kendilerinden Batılılar’ın aldıkları bilimi onlardan geri alamamışlardır. Bu sebeple, Fazlurrahman’a göre felsefe ve sosyal bilimlere önem verilmeli, daha sonra müspet bilimlere gelinmelidir. Ancak böylece Batı ile İslâm dünyası arasındaki açık kapatılabilir.” Prof. Adams, modernizmi en çok etkileyen unsurlardan birinin de

onun doğuşunun Batı'nın İslâm ülkelerini sömürdüğü bir döneme rastlaması olduğunu ve bu rastlantının modernizmin yayılmasını engellediğini belirterek, ancak burada modernizmin bizatihi İslâm'a aykırı bir felsefe yapısına sahip bulunduğuna da dikkatleri çekti.

Bu oturumun konuşmacılarından Doç. Dr. Ömer Özsoy "Vahiy-Tarih İlişkisi" adlı tebliğinde "Fazlurrahman'a göre Hz. Muhammed'in sünneti ile yaşayan sünnetin İslâm'ın başarılı olmasındaki en önemli unsur olduğunu belirterek yaşayan sünnetin 'bir ucu açık tarihsellik' olarak yorumlanabileceğini" söyledi. Prof. Dr. Bahattin Akşit ise "İslâm, Çağdaşlık ve Eğitim: Fazlurrahman'ın Katkıları" adlı bildirisinde kendisinin Fazlurrahman'dan İslâm ve çağdaşlık dersi aldığını, onun en önemli yanının içtihadı yeniden keşfetmek olduğunu belirterek, bilimin yanlışlanabilirlik ilkesine dayandığını, dinin ise böyle olmadığını ve bu sebeple dini bilimselleştirmeye kalkışmamak gerektiğini söyledi.

İlk günkü üçüncü oturumun başkanlığını Prof. Dr. Nazif Gürdoğan yaptı. "Modern Dünyada Tasavvuf ve Metafizik" adlı oturumun konuşmacılarından Prof. Dr. Alparslan Açıkgöç, "Fazlurrahman'ın Tasavvufu Değerlendirmesi" başlıklı tebliğinde özetle şöyle dedi: "Fazlurrahman tarikatlerdeki çile çekmeyi insanın kendi nefesine yaptığı bir zulüm olarak kabul eder. Fazlurrahman üçüncü hicrî asırda disiplinler donuklaşınca tasavvufun da donuklaştığını, ancak onun 'din' olarak donuklaştığını vurgular. O, İbn Arabî'nin vahdet-i vücud anlayışını panteizm olarak niteler. Ona göre tasavvuf dışardan aldığı yabancı unsurları Kur'an'a yüklemekle yanlış bir Kur'an mânâlandırmasına gitmiştir. Fazlurrahman'ın bu yaklaşımlarından, onun tasavvufun müslüman toplumları geri bıraktığı kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır. Fazlurrahman'ın tasavvufa yönelttiği en önemli tenkitlerden birisi ise tasavvufun ferdi bir tecrübe veya marifet bilgisini küllî bir bilgi haline getirmesidir."

İngiltere'den *Islamic World Report* dergisi editörü Dr. Rıza Şahkâzımî ise, "Ayrı Kutuplar: Marifetin Gereklileri ve Modernliğin Tuzakları" adlı bildirisinde, marifet ile modernizmi birbirine zıt on iki ana başlık altında kıyaslayarak modernizmin yaklaşım tarzını tenkit etti. Bu on iki nokta şunlardır: 1. Tevhid ve bölünme, 2. Kesinlik ve şüphe, 3. Metafizik derinlik ve modern bakış, 4. Kutsallık duygusu ve gayri ahlâkî materyalist yaklaşım, 5. Eskatolojik (uhrevî) gerçeklik ve dünyevî zâfiyet, 6. Manevi fazilet ve ahlâkî görecelik, 7. Özgürleştirici objektiflik ve kaçınılması mümkün olmayan subjektiflik, 8. Allah merkezlilik ve insan merkezlilik, 9. Bilge otorite ve pedagojik anarşi, 10. Ruhî tahkik (manevi keşif) ve epistemolojik rasyonalizasyon (bilgi nazariyesi yoluyla aklileşme), 11. Özümseyici silinme (fena bulmak) ve kavramsal ferdiyetçilik, 12. Orijinal değişmezlik ve evrimsel ilerlemecilik. Şahkâzımî, bu açılardan marifet yönünü tercih ederek, Batı'da müslüman olanların çoğunun tasavvuf yoluyla müslüman olmasını, Batı'nın ve modernizmin marifet yönünün eksik olmasına bağladı ve marifeti marjinal olarak görmenin yaratılış nedenimizi bir kenara bırakmak mânâsına geleceğini belirtti.

Yine bu oturumda Doç. Dr. Mevlüt Uyanık “Modernizm ve İslâm Tasavvufu”, Yrd. Doç. Dr. Adnan Bülent Baloğlu da “Fazlurrahman’ın Modernizmi ve İslâm Kelâmı” adlı tebliğlerinde Fazlurrahman’ın tasavvuf ve kelâmıla ilgili görüş ve değerlendirmelerini anlattılar.

Sempozyumun ilk gününün son oturumu “Hukuk, Felsefe ve İctihad”, başkanı ise Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez idi. Bu oturumun tebliğcilerinden Prof. Dr. Mehmet Aydın “Fazlurrahman’ın İslâm Felsefesine Bakışı” adlı bildirisinde Fazlurrahman’ın asıl kariyerini felsefenin oluşturduğunu, ancak onun felsefeden ziyade pratik konularla ilgilenmek zorunda kaldığını belirterek şöyle dedi: “Fazlurrahman’a göre felsefe ilmi, ahlâkî ve dinî hayatımızın verilerini tahlil ederek bir bütünlüğe varmaya çalışır. Ona göre, ruhaniyete gönül verenleri anlamaya çalıştığınız zaman, subjektif olmak zorunda kalırsınız ve onu ancak hür fikrinizi bir tarafa koyarak anlayabilirsiniz. Fazlurrahman’a göre, İslâm felsefecilerinin başarısı da acıklı sonu da din ile felsefe arasındaki ilişkilerde yatmaktadır. Dinin dili sembolik, felsefenin dili ise teoriktir. Felsefenin dili daha evrensel, dinin dili ise daha kültüredir”. Fazlurrahman’a göre İslâm filozoflarınca kurulan sistemin malzemesi ya Yunan filozoflarının fikirleri veya onlardan istifade edilen şeyler olduğunu belirten Prof. Aydın, kendisinin bu görüşe katılmadığını söyledi. Aydın, Fazlurrahman’ın görüşlerindeki isabetsizliğin en önemli sebebini, onun pratik ve dinamik hayatla çok içiçe olmasına bağladı ve bu sebeple onun felsefecileri “niçin dinamik bir felsefe ortaya koymadınız?” diye sorguladığını belirtti.

Bu oturumun konuşmacılarından Prof. Dr. Hayreddin Karaman ise, “Modernist Proje ve İctihad” adlı tebliğinde tarihteki çeşitli mağlubiyetlerin İslâm dünyasında gittikçe canlanan ve derinleşen bir uyanışa ve hareketliliğe sebep olduğunu belirterek, bu hareketlerin klasik ve çağdaş modernizmin ilham kaynağı olduğunu, Efgânî ve Abduh’un üstadlık ettikleri klasik modernizmin ise dört farklı yönelişe kaynaklık ettiğini söyledi. Bunlar: Taha Hüseyin ve benzerlerinin ‘laik-batıcılığı’, Ferid Vecdi tipi ‘sentezci muhafazakârlık’, Reşid Rıza’nın adıyla birlikte anılan ‘selefiyecilik’, İhvan ve Cemâ’at-i İslâmî’nin gerçekleştirdiği *yeni ihyacılıktır*. Prof. Karaman daha sonra çağdaş İslâmî modernizm öncesi ve sonrasındaki içtihad faaliyetleri arasındaki farklılıkları deliller (hüküm kaynakları), anlama ve çözüm getirme metotları bakımından karşılaştırarak Fazlurrahman’ın laik-köktenci çağdaşçılık karşısındaki kişilikli duruş ve tutumunu, İslâm’ı yeni bir anlayış ve yorum ile çağın müslümanlarının, hatta insanlığın hayatına yeniden ve kâmil bir şekilde sokmak için gösterdiği gayreti takdir ile karşıladığını belirttikten sonra Fazlurrahman’ın tenkit ettiği yönlerini şöyle sıraladı: “1. Gerek onun ileri sürdüğü metot ile anlama ve yorumlama ve gerekse çağın ihtiyaçlarına uygun çözümler üretme aşamalarında öznelliğe (subjektifliğe) düşme, İslâm’a ve Kur’an’a kendi kafamızda ve hevamızdakini söyletme, etkin tarihin etkisiyle İslâm’ın özünü kaybetme/değiştirme tehlikesi bulunmaktadır. 2. Tesbit edilecek ilkeler, sosyal ve ahlâkî amaçlar ile bunlara uygun yeni çözümlerin henüz açık, seçik ve sağlam bir usule oturtulmamış olduğu görünüyor. 3. Yeni usule göre yaptığı çözüm örnekleri (faiz, miras,

örtünme, kadının şahitliği, bazı cezalar vb.) usulün başarısı bakımından güçlü ve yeterli görünmüyor. 4. Klasik içtihad usulü, günümüzde ehil âlimler tarafından uygulandığı takdirde meselelerin çözümsüz kalacağına inanmıyorum. 5. Yaşayan sünnet ve hadislerin mahiyeti konusundaki değerlendirme ve tesbitlerinin objektif, yeterli ve ikna edici delillere dayandığı konusunda şüphe var. 6. Metodolojideki iki hareketten birincisinin klasik usul içine girdiği ve burada kısmen uygulandığı, ikinci hareketin ise problemlili olduğu söylenebilir. 7. Fıkıh tarihinde Hicazlı-İraklı, eserci-reyci, kelâmcı-hadisçi, felsefeci-kelâmcı-tasavvufçu şeklindeki zıt yaklaşımlar ve okulların zaman içinde birbirinden etkilenerek orta ve uygun yolun bulunmasına hizmet ettikleri gibi bu çağdaş çıkış da karşılıklı etkileşim ile “doğru, uygun, orta” yolun bulunmasına hizmet edebilir.”

Bu oturumda “İslâm ve Modernizm Bağlamında Fazlurrahman” adlı tebliğini sunan Prof. Dr. Mehmet Bayraktar ise, herhangi bir düşünür için öncelikle ne söyleyip söylemediğinden ziyade, onun zihin yapısı, okuyucuyu nereye yönlendirdiği ve hangi metotlarla neleri söylemek istediğinin önemli olduğunu belirterek şöyle dedi: “Bu açılardan bakıldığında, Fazlurrahman’ı tutarsız, zihni karışık ve istikrarsız bir kişi olarak buldum. Bunun birinci sebebi onun metodolojisi, ikincisi ise seçtiği tiplerin kendisine uygun olmasıdır. Netice itibariyle o, son aşamada kendisini *neo-modernist* olarak nitelendirmektedir. Halbuki Fazlurrahman’ın bütün söylemleri Türkiye’de cumhuriyet döneminde yerine getirildi. Bana göre o modernist değil, sadece zihni karışık bir kişidir. Ayrıca onun söyledikleri içerisinde hiçbir orijinal nokta yoktur. Yine o, modernizmden neyi kastettiğini de söylememiştir. Fazlurrahman’a göre güncel olan modernidir. Ona göre sekülerizm İslâm’la bağdaşır. Fazlurrahman’ın mantığı gerçekten İslâmî bir mantık değildir. Hukukî âyetlerin bugün geçerli olmadığı iddiasının felsefi bakımdan ispatlanması gerekir. Kur’ân-ı Kerîm’de bütünsellik bulunduğu bahsediyor. Bu bütünlükten maksat nedir? Hatta bizzat buna kendisi uymuyor.” Prof. Bayraktar eleştirilerine şöyle devam etti: “Fazlurrahman Kur’an’la oynayabilmek için hukuk âyetlerinin ezeli olmadığını söylüyor. Onun hem bir standardı hem de bir sistemi yok. O, bu yaklaşımları ile İslâm düşüncesinin problemlerini çözecek nitelikte değildir. Onun söylediği kavramlar ve kelimeler şifa vermiyor. Gadamer ile Betti’nin metodunu karşılaştırıyor ve Betti’nin metodunu benimsiyor. Bunu da Kur’an’ı anlama metodu olarak bize sunuyor. Fazlurrahman Batı’yla karşılaştığı hiçbir konuda çatışmaya girmez ve hep onunla uzlaşır.”

Bu oturumun son konuşmacısı olan Dr. İbrahim Özdemir ise “Fazlurrahman’a Göre Kur’an’ın Önerdiği Toplum Modelinin Temeli Olarak Birey ve Ahlâk” adlı tebliğinde Fazlurrahman’ın hedeflediği “birey”in niteliklerini anlattı.

Sempozyumun ikinci günü yapılan oturumlardan ilki “Modernizm, Fundamentalizm ve Hermenötik” başlığını taşıyordu. Başkanlığını Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz’un yaptığı bu oturumun tebliğcilerinden Georgetown Üniversitesi öğretim üyelerinden ve Türkiye’de *İslâm: Süreklilik ve Değişim* (I-II, İstanbul 1991, 1995)

adlı eseriyle meşhur olan John O. Voll “Modernizm ve Fundamentalizm” adlı tebliğinde özetle şöyle dedi: “Fazlurrahman’ın modernizm konusundaki görüşlerine baktığımızda ahlâkî yenileşmeyi görüyoruz. Onda kapsamlı bir tecdid geleneği bulunmaktadır. Çeşitli dönemlerde bazı insanlar toplumlarının durağanlaştığını, bazıları ise filozofların kendilerini ibadete verdiklerini görek toplumda sosyal ve ahlâkî açıdan yeniden yapılanma gereğini duyarlar. İşte Fazlurrahman bunlardan biridir ve o İslâm dünyasında yeni değişimlere ihtiyaç bulunduğunu dile getirmiştir. Bugün çeşitli ülkelerdeki modernizm hareketlerine bakılınca, Fazlurrahman’ın modernist anlayışlarının benimsendiğini söyleyebiliriz. Ancak, Fazlurrahman’ın islah ve tecdid hakkında söylediklerini kabul etmek, ileride yeni tecdid ihtiyaçlarının da ortaya çıkacağını kabul etmek anlamına gelir.”

Sempozyuma İsveç’ten katılan araştırmacı yazar Dr. Perviz Manzur ise “Modernizm ve Gelenek” adlı tebliğinde Fazlurrahman’ın görüşleri çerçevesinde modernizm ve gelenek arasındaki çelişkiler hakkında “Fazlurrahman’ın kötü şöhretinin sebebi ‘Kitap yok, yorum var’ demesidir. Halbuki İslâm’da Kitap ve metin vardır. Aslında modernizm en katı bir şekilde İslâm’a gölge düşürmüş, İslâm’ın yüreğine modernizm yoluyla bir şüphe tohumu atılmıştır” dedi. Devamla, “Modernizm yaşadığımız yüzyıla hakim olmuştur. Modernizm içerisinde laiklik kutsanmış ve neredeyse ahiret yasaklanmıştır. Bu durumda yanılıcı bir teoloji ortaya çıkmıştır. Teknoloji ise bu üstünlüğün aracı olmuştur” diyen Dr. Manzur, Fazlurrahman’ın Kur’an’a yaklaşımında “gerçek tanrı ve gerçek insan” gibi ikili bir anlayışın sezilmesine işaret etti.

Bu oturumun bir diğer tebliğcisi olan İtalya’daki *Papalık Arap ve İslâm Araştırmaları Enstitüsü* Öğretim üyesi Prof. Dr. Arif Ali Nayed “İslâm Modernizmi ve Hermenötik: Fazlurrahman Örneği” adlı konuşmasında Fazlurrahman’ın iki hareketli yorum metodunu özetleyerek şöyle dedi: “Kur’an’ın temel değerlerini tespit ediyorsunuz ve bu değerlerin günümüzle çeliştiğini görüyorsunuz. Bu durumda ya değerlerinizi ya da gerçeklerinizi değiştireceksiniz. Felsefi açıdan bu teoride pek çok problem vardır. Birinci problem değerlerin tespiti hakkındadır. Zira ‘değer’in tanımı hakkında tartışma vardır ve değerlerin ne olduğu asla tespit edilememiştir. İkincisi bu değerlerin nasıl uygulanacağı noktasındadır. Zira burada bir öznellik sıkıntısı ve hakimiyet problemi var. Bu noktalarda disiplinsizlik sorunu var. Biz, Kur’an’ın istismarını önleyecek hangi disipline sarılacağız. Kendi maksadımız yerine Allah’ın maksadını nasıl tayin edeceğiz. Faziurrahman’ın ‘Kur’an’ı anlamak, safi kavrayışla ilgili bir süreçtir’ sözü yanlıştır. Her ne kadar o, Kur’an’ı kavramak için imanı şart koşuyor ise de bunun ölçüsü nedir? Burada tam açıklık yoktur. Hermenötik, bir protestan çabasıdır ve bizim geleneğimizde yoktur. Onların metodunu Kur’an tefsirine taşımaya çalışıyoruz. Halbuki Kur’an’ı anlamak için onu kalp ile okumak ve bütün vücutla anlamak gerekir. Bu konuda yalnız Fazlurrahman değil, Hasan Hanefi ve Nasr Ebû Zeyd de hata içindedir”

Doç. Dr. Mehmet Paçacı ise “Fazlurrahman ve Oryantalizm” adlı tebliğinde Fazlurrahman’ın özellikle yorum metodunu bazı oryantalistlerle karşılaştırdı.

Doç. Dr. Hayri Kırbasoğlu'nun başkanlığını yaptığı "Modern Bir Tartışma: Akıl ve Bilginin İslâmleştirilmesi" adlı oturumun tebliğcilerinden Prof. Dr. Ernest Wolf-Gazo "Fazlurrahman ve Aydınlanma" adlı konuşmasında şöyle dedi: "Fazlurrahman'ın yaklaşımı bir bakıma bâtinî, bir bakıma da zâhirî olarak görülebilir. Ben zâhirî olan yaklaşımına katkıda bulunmak istiyorum. Fazlurrahman'ın sorunu İslâm'ın modern hayat için yorumlanmasıdır. Bu dil her zaman aydınlanma dilidir. Bu hususta herhangi bir müslümanın yapacağı eleştiri konuya katkıda bulunacaktır. Ancak bu aşamadan önce Batılı aydınlarla bir temel üzerinde anlaşmak gerekir. Aksi halde araya CNN giriyor ve işin içine o girince de hiç anlaşmak mümkün olmuyor. Bu sebeple konunun tartışılması sırasında 'müslüman ve Batılı' şeklinde bir ayırma gidilmesini uygun bulmuyorum."

Bu oturumun diğer bir konuşmacısı olan Prof. Dr. Abdülkerim Suruş ise "Bilginin İslâmleştirilmesi Mümkün mü?" adlı tebliğinde "Bilginin İslâmleştirilmesi" teriminin yaklaşık otuz yıllık bir tarihi olmasına rağmen onun daha eski tarihlerle götürülebileceğini belirterek şunları söyledi: "Bilimlerin İslâmleştirilmesi mümkün mü? sorusuna ben 'Gerçeklik gerçekliktir ve onun İslâmî ya da gayri İslâmîsi yoktur' derim. Gerçeklik dinlerden ayrı olarak vardır. Tabii şeyler için İslâm uygulanamaz. Eylemler onaylanabilir veya onaylanmayabilir. Bu ayrı bir şeydir. Ancak 'eylem' eylemdir. Gerçek ne İslâmî ne de gayri İslâmî olabilir. Burada İslâmleştirilemeyen bir durumla karşı karşıyayız. Din eğer gerçekle karşılaşmazsa, gerçeği kabul etmezse, o zaman din ihtimaliyetle karşı karşıya kalır."

Bu bölümde, Ömer Çelik "İslâm ve Modern Aklın Kullanımı" adlı tebliğinde Fazlurrahman'ın çeşitli görüşlerini değerlendirirken, Uluslararası İslâm Düşüncesi ve Medeniyeti Enstitüsü (Malezya) Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Muhammed Davud ise "Çağdaş Bilginin İslâmleştirilmesi" konusunda özellikle Attas'ın görüşlerini anlattı.

Başkanlığını Prof. Dr. Salih Tuğ'un yaptığı "Sünnet ve İslâm Kaynaklarının Modern Anlamı" adlı üçüncü oturumun konuşmacılarından Kum İlimler Havzası'ndan Hüccetullah Sadık Larjanî "İslâm'ın Kaynaklarının Modernist Bakış Açısıyla Okunmasına Eleştiri" başlıklı tebliğinde İslâmî metinlerin anlaşılmasında mutlaklık ve görecelik konusunu inceledi. Göreceliğin temel iddialarını eleştiren Larjanî, Kitap ve Sünnet'te yer alan konuların çağdaş bilgiler ışığında yeniden yorumlanması gerektiğine dair görüşleri değerlendirerek buna karşı çıktı ve şöyle dedi: "Bize göre yeni bilgiler edinilmesi, Kur'an ve Sünnet hakkındaki bilgilerimizin değişmesini gerektirmez. Meselâ, bugünkü güneş, ay ve su hakkındaki yeni bilgilerimiz, Kur'an'daki 'güneş', 'ay' ve 'su' kavramları hakkındaki tanımların değişmesini gerektirmez. Vahyi kabul etmekle vahyi anlama ayrı ayrı şeylerdir; vahyi anlamak isteyen kişi vahiy ile ilgili ön kabullerini terk etmez. İslâm dünyasında bazı yazarlar kuvvetli bir şekilde göreceliği savunmuşlardır. Bu görecelik müslüman toplum için bir tehditir. Çünkü bu bir sekülerleşmedir."

Bu oturumda ayrıca, Doç. Dr. İlhami Güler "Şâfiî'nin Sünnet'e (Hadise) Yaklaşımının Teolojik Anlamı ya da Dinin Lâhûtiliği (İlâhîliği) - Nâsûtiliği (Beşerîliği)

Sorunu” adlı tebliğinde Sünnî dünyada fıkıh usûlünün kurucusu olarak İmam Şâfiî'nin kabul edildiğini belirterek, “Şâfiî, peygamberin tebyin ve tefsir görevi yanında teşrî görevinin de bulunduğunu ileri sürdü ve bununla da kalmayarak sünnetin kaynağını Peygamber'in aklî yeteneğinden ve insanlığından alarak onu Allah'a verdi. Bunun sonucu olarak insanî ve tarihsel olan sünnet 'hadis' olarak ilâhîleştirildi” dedi.

Doç. Dr. Hayri Kırbaşoğlu ise “Fazlurrahman'ın Sünnet/Hadis Anlayışına Bir Katkı” adlı tebliğinde Fazlurrahman'ın sünnet konusundaki esas katkısının sünnetin hadisten ayrışması konusundaki görüşleri olduğunu belirterek “yaşayan sünnet” kavramının, üzerinde daha rahat hareket edilebilen bir kavram iken Şâfiî'nin onu sabit hale getirdiğini söyledi.

Bu oturumun son konuşmacısı olan Yasin Aktay da “Modernist Kur'an Yorumunun Tekno-lojik Çıkarları” adlı tebliğinde Batı'da modernizme karşı yapılan tenkit ve değerlendirmelerin Fazlurrahman tarafından yapılmadığını, onun İslâm hukukuyla ilgili söylediklerinin konjonktürel duruma uygun düştüğünü, Fazlurrahman'ın Kur'an'da bütünlük isteğinin Kur'an'ın anlamını tüketmeye yönelik tekno-lojik bir çıkar ve ideoloji olduğunu belirtti.

Başkanlığını Hikmet Zeyveli'nin yaptığı sempozyumun son oturumu “Kur'ân'ı Anlama ve Okuma Biçimleri” hakkında idi. Bu oturumun konuşmacılarından Ali Bulaç “İslâmî Vahyin Tarihe Taşınması” adındaki bildirisine “İslâmî vahyi tarihe kim taşıdı, Allah mı peygamber mi ya da vahyi tarihe taşıyan kimdir? Tarihsel durumlar mı vahye müdahale etti yoksa vahiy mi tarihe müdahale etti? Vahiy ebedî ve evrensel mi yoksa tarihsel ve dönemsel mi?” sorularıyla başladı. Bulaç, Fazlurrahman'ın vahiy konusunda problemi bulunduğunu, bunun da Cebrail tanımında ortaya çıktığını, Fazlurrahman'ın Cebrail'i “ruh, genişleyen ben, vahiy muhtevası, faal ruh” gibi farklı şekillerde tarif ettiğini söyledi ve bu tanımlara çeşitli tenkitler yönelterek şöyle dedi: “Fazlurrahman'a göre Kur'an'ın sorunları ve çözümleri münferit ve tarihidir. Bu, Kur'an'ın makro çözümleri yoktur demektir. Vahiy bir ruh, bir vahiy muhtevası olarak algılanırsa, o zaman peygamber metnin aktif düzenleyicisi konumuna gelir ve bu fikirler Kur'an'ın kendisinin de tarihsel ve dönemsel olduğu sonucuna götürür. Ancak bu fikirlerine rağmen, Fazlurrahman mü'min bir insandır. Ne var ki o, İslâm içinde modernizme imkân verecek bir model üretmeye çalışırken, bugün genel anlamda modernizmin birçok problemi bulunmaktadır ve bu itibarla modernizm tarihsel hale gelmiştir. Dolayısıyla, bu saatten sonra Fazlurrahman kullanışlı olmaktan çıkmıştır.”

South Florida Üniversitesi'nden Prof. Dr. Tamara Sonn ise, “Fazlurrahman'ın Varoluşsal Hermenötiği” adlı tebliğinde Fazlurrahman'a göre entellüktel algının bir varoluşsal algı ve yorumun da tamamen bilinçsel değil, aynı zamanda ahlâkî bir tavır olduğunu söyledi. Kur'ân tefsirinde muhkem ve müteşâbih kavramlarının yeri üzerinde geniş bir şekilde duran Prof. Sonn, tarihteki müfessirlerin aksine Fazlurrahman'ın bu ayırımla fazla ilgilenmediğini belirterek “Fazlurrahman,

müfessirlerin Kur'an'ın temel anlayışlarını tam olarak kavrayabileceklerine, yani sosyal adalet için tam bir çözüm getirebileceklerine inanmıyordu. O, her sosyal konuda tarihe gidilmesini öngörüyor, bunun için de gelenekçilik hapishanesinden çıkmak gerektiğini savunuyordu" dedi.

Öte yandan bu oturumun tebliğcilerinden olan Hidayet Tuksal "Kur'an'ın Tarihselliği Bağlamında Kadın Sorunu", Fatma Ünsal ise "İslâm Siyaset Teorisinde Fazlurrahman'ın Getirdiği Yenilik" adlı tebliğlerinde Fazlurrahman'ın bu konulardaki yaklaşımlarını anlattılar.

Bu tebliğlerden sonra sempozyumun kapanış konuşmasını Prof. Dr. Mehmet Aydın yaptı. Sözlerine "Bu tartışmaları Fazlurrahman görseydi, en çok mutlu olan o olurdu" cümleleriyle başlayan Aydın, burada önemli olanın, problemlerin farkına varmak ve bu konuda derinlik kazanmak olduğunu, bu toplantıda Fazlurrahman bahanesiyle İslâm'ın ve müslümanların problemlerinin tartışıldığını söyleyerek, Fazlurrahman'la ilgili bazı anekdotlarını anlattı.

İslâm ve modernizm tartışmaları içerisinde önemli bir yer tutan Fazlurrahman'ın görüş ve düşüncelerinin tartışıldığı bu sempozyumun oturum konuları ile sunulan tebliğler içerisinde bazı tedâhül ve tekrarlar olduğu söylenebilir. Ayrıca Fazlurrahman'ın hayatı, yetiştiği ortam, fikrî mücadelesi ve gelişme süreciyle ilgili çeşitli bildirilere yer verilseydi, onun görüşleri arasındaki bağlantılar daha kolay kurulabilirdi. Sempozyumda eksikliği hissedilen en önemli husus ise, tebliğlerin müzakere edilmemesiydi.

Bu toplantıda yapılan konuşmalardan da anlaşılacağı gibi, İslâm ve modernizm bağlamında Fazlurrahman'ın çeşitli görüşleriyle ilgili birtakım soru ve tereddütler ilim dünyasında daha uzun süre tartışılacağına benzemektedir. Bize öyle geliyor ki, bu alanda yapılan tartışmaların büyük bir kısmının -en azından İslâm hukukuna yansıyan bölümleri itibariyle- adını koymak gerekirse, onların içtihat ve taklitle ilgili tartışmalar olduğu görülür. Fazlurrahman'ın -isabetli bulunsun veya bulunmasın- bütün arayışları, başta İslâm hukuku olmak üzere İslâmî ilimlerin içine düştüğü taklit ve taassuptan çıkış gayretleri olarak değerlendirilebilir.

Son olarak, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin böylesine seviyeli bir toplantı düzenlemesinin, ülkemizdeki kültürel faaliyetler açısından önemli bir gelişme olduğunu belirtmeliyiz.

Ferhat Koca